

Herbály Eszter

Régi tisztség új köntösben? A református istentisztelet énekes-zenei szolgáltattevője

Kivonat

A keresztyén egyház a zenét Isten ajándékaként fogadja el, hiszen Isten a zenén keresztül is hirdeti az evangéliumot.¹ Az egyházi zene mint Krisztus hangzó igéje hitre hív, vigasztal, megnyugtat. Könyörögve, panaszkodva, hálát adva tiszteli, dicsőíti és magasztatja a Szentháromság Istent. A liturgikus zene mindenekelőtt a testté lett ige dicsőítésére szólal meg, közösségi cselekmény és ünnep. Nemcsak válasz az ige és a szentségek hirdetésére, hanem maga is Krisztus műve és eszköze a gyülekezet megszólítására. Így tehát igehordozó funkciója van. Ha ez így van – és hisszük, hogy így van –, akkor nem szabad hagyni, hogy az egyházi vokális és instrumentális zene, és azzal együtt a szolgáltattevő szerepe jelentéktelenné váljon a református gyakorlatban.

A dávidi rend szerint jelentős szerepe volt az istentiszteleten a zenés és énekes szolgáltattevőknek, Luther és Kálvin is látja – bár más hangsúllyal – a zene és az ének liturgikus funkcióját és jelentőségét. Az egyházi tisztségek jelenkori értelmezése során érdemes figyelmet fordítani a gyakorlatban kevésbé hangsúlyos, ám teológiaiilag és a liturgia szempontjából annál jelentősebb szolgálati területekre is.

Abstract

The Christian church accepts music as a gift from God, since God also proclaims the gospel through music. Church music, as the word of Christ, calls us to faith, comforts us, and calms us. It gives thanks, honors, and glorifies the Holy Trinity. Liturgical music is primarily intended to praise the Word made flesh; it is a communal act and celebration. Not only a response to the proclamation of the Word and the sacraments, but also the work and instrument of Christ in addressing the congregation. It has a function as a bearer of the Word. Therefore, church singing

¹ Vö. Luther, M.: Praefatio zu den Symphoniae iucundae. In: *D. Martin Luthers Werke, Kritische Gesamtausgabe, Band 50*. Hermann Böhlau Nachfolger, Weimar 1914. 372.

and instrumental music, and as well as the role of the church musician must not be allowed to become insignificant in Reformed practice.

According to the Davidic order, musicians and singers played a significant role in worship. Luther and Calvin also recognized the liturgical function and significance of music and singing, although with different emphasis. In the contemporary interpretation of church offices, it is worth paying attention to areas of service that are less emphasized in practice but are all the more significant from a theological and liturgical point of view.

1. Gondolatébresztő

„A mit az ember nem ért, arra nem szokott figyelmezní, s ha látja is, nem tudja önhasznára fordítani.”² Ez az idézet egy a 19. század első felében napvilágot látott katolikus liturgiamagyarázó könyvecskéből származik, de milyen igaz ránk nézve ma is. Református egyházunkban az istentiszteletéről, a liturgiai kérdésekről általában gyakorlati diszciplínaként értekezünk, ezért fordulhat elő az, hogy az ágendák, a református szertartáskönyvek, paptanok legfőképpen a lelkési teendőkre, a külső megjelenésükre, a mit? és a hogyan? kérdésekre fókuszálnak. Az ágendák a prédikátor általi mondandókra és a szertartásokhoz tartozó kötött szövegekre koncentrálvá szabályozzák a kazuális és a sákramentális istentiszteletek rendjét. Ám sok esetben elmarad a teológiai, ekkleziológiai értelmezés, a miért?, mi okból?, mi célból? kérdések megválaszolása. Ezért az előírások csupán szubjektív véleményekből kialakított szabályoknak tűnnek. Különösen igaznak vélem ezt az istentiszteleti éneklés mikéntjére és a hangszerhasználatra vonatkozóan.³

Az egyházi ének szerves része az istentiszteletnek, nem tetszőleges zenei be-tét. Tartalmát a liturgia határozza meg.⁴ A 19. század óta a lelkipásztorok maguk-

² Fogarasi: A negyvennapí böjt előtti vasárnapok. *Katholikus Néplap* 2 (1849. február 15.). 17.

³ „A lelkipásztor a megnevezett éneknek legalább az első versét, de esetleg az egész szövegét is fölolvashatja, hogy a benne kifejezett vallásos gondolat a gyülekezet előtt megvilágosodjék, újból megemlítvén az ének számát, hogy azt mindenki kikereshesse. A felolvasás végeztével az énekvezér az orgonán minden előjáték nélkül egyszerűen eljátssza az ének dallamát. Ez képezi az egyetlen előjátékot, s célja az, hogy a gyülekezet a dallamra ráismerhessen. Ezután szintén minden előjáték nélkül kezdődik az éneklés. A sorok és szakaszok között a szükséges rövid szünet van. Minden közjáték mellőzendő s az éneklés utójáték nélkül végződik.” Makkai S.: *A mi istentiszteletünk. Az Erdélyi Református Egyház Ágendáskönyve*. Erdélyi Református Egyházkerület, Cluj-Kolozsvár 1929. 28.

⁴ A liturgikus ének és zene fejlődéséről, átalakulásáról bővebben: Dobszay L.: *A Bunigni-liturgia és a „reform reformja”*. Argumentum Kiadó – ELTE BTK Vallástudományi Központ – Liturgiátörténeti Kutatócsoport – LFZE Egyházzene Tanszék, Budapest 2017. 141–167.

nak tartják fenn a jogot – és az egyházi rendtartások, törvények is ebben erősítik őket⁵ – az istentisztelet énekes és zenei részének megkonstruálására.

„Helyes vélemény jártasságon, értésen alapul. Nem ítélni jól a lelkész (kezdő segédlelkész, öt éve nyugdíjas esperes), ha botfűlű, billentyűt s hangjegyet sem ismer, vokális és instrumentális műformákban járatlan, énekkar, zenei élmény számára tabu. [...] Az énekeskönyvet alaposan ismerő, szívesen, és jól éneklő lelkészt is riasztja a zenei járatlanságból következő gátlás. Károsnak mondhatja (gyülekezeti és hitvallási sejtelmekre hivatkozva) és megtilthatja mindazt, amivel nem tud mit kezdeni. Engedélyezheti, pártolhatja mindazt, ami szertartásba nem való, zeneileg alsóbbrendű, költészeti, vallási s teológiai mivoltában csenevész, ám dívik, szívre ható, járványosan elterjedt az egyházpótló missziós csoportok által, és »szereti a nép«.”⁶

Ez az idézet szépen summázza, miért kell megfelelő szakmai kompetenciákkal rendelkezni nem csupán az istentiszteleti énekkar összeállításához, hanem a gyülekezet ének-zenei neveléséhez is. Egy teológiailag jól képzett lelképásztor – még ha fontos is számára az egyházzenei műveltség, a liturgiaismeret – nem feltétlenül rendelkezik átfogó szakmai tájékozottsággal ezen a területen. A generációk óta átöröklődött hangsúlyvesztés, a hibás hozzáállás és a mai kor elvárásaihoz való alkalmazkodás közötti feszültség csupán alsóbbrendű, már-már mostoha és megürt elemnek tartja az egyházi éneket és zenét az istentiszteletben. Ezért létfontosságú kritériuma keresztyén életünknek az istentisztelet, ezen belül az ének-imádság liturgiában elfoglalt helyének újraértelmezése. Eszerint az nem függeléke, járulékos eleme vagy szokássá vált tradíciója kultuszi életünknek, hanem annak elengedhetetlen és integráns része, amelynek funkciója nem a szöveges részek elválasztása vagy az istentisztelet és az egyházközségi közgyűlés átkötése, hanem doxológia és kérügma. Közös Isten felé fordulás, hitvallás, tanítás és – a bibliai felszólításnak eleget téve (Kol 3,16–17; Ef 5,19) – Isten magasztalása,

⁵ Vö. Fekete Cs.: Liturgia, liturgus, évforduló. *Confessio* 32 (2008/2), 57–58; „...az istentiszteletnek a lelképásztor által való vezetése, az énekeknek általa való kijelölésével” – Erdélyi Ágenda bevezető; Az 1933-as egyházi törvény II. 20. pontja ekképp rendelkezik: „Az ő (ti. lp.) kötelessége felügyelni arra is, hogy a gyülekezeti éneklése szép és ízléses legyen, s ő jelöli ki a zsinat által elfogadott egyházi énekeskönyvből azokat az énekeket, amelyeket a szertartás során a gyülekezet énekel.” Az 1985-ös agenda kidolgozásakor sem volt párbeszéd az egyházzeneészekkel, az istentiszteleti énekügy ismét háttérben maradt. Ld. Fekete Á.: *Liturgia és idő. A magyar református istentiszteleti gyakorlat egy 1968-as és egy mai felmérés tükrében*. Doktori értekezés. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Doktori Iskola, Budapest 2013, elérhető: <https://liturgiaesido.pirin.hu/>, letöltés dátuma: 2025. szeptember 10. 141.

⁶ Fekete Cs.: Az Erdélyi Ágenda és az éneklés. *Egyháztörténeti Szemle* 5 (2004/2). 85.

imádás, a mennyei kórus énekébe és istentiszteletébe való bekapcsolódás. Éppen ezért a liturgika nem értelmezhető csupán gyakorlati teológiai diszciplínaként, hiszen ha nincs a tettek mögött tudatosság, biztos tudás és meggyőződés – rendszeres teológiai megalapozottság –, akkor azok formálissá és kiüresedetté válhatnak. A formális és kiüresedett istentisztelet pedig formális és kiüresedett egyházhoz vezet. Ha ez így van, akkor az istentisztelet énekes és zenei elemeiért *felelős személyt* – legyen az akár énekvezér, organista vagy kántor –, miért nem tekintjük *liturgusnak*, s mint ilyen, miért nem tekintjük ma egyházi *tisztségviselőnek*?

2. Istentisztelet és zene – értelmezési nehézségek

Az istentisztelet elsősorban az Istennel való találkozás lehetősége, az Atya, a Fiú és a közösség cselekménye a communio elérése érdekében.⁷ Olyan koinónia, ahol a gyülekezet tagjai közösséget vállalnak Krisztussal és egymással,⁸ ahol a jelenben kapcsolódik össze a múlt és a jövő, a véges emberi és a végtelen, örökkévaló isteni. Benne egyszerre érvényesül az egyediség és az univerzalitás, az itt és most aktualitása és a folyamatosság.⁹ Az istentiszteletben Isten jön felénk, mert ő előbb szeretett minket (1Jn 4,19). Ő szólítja meg az embert, aki erre válaszol (HK 1–2.). Tehát az istentiszteletre érkezők nem személyes szimpátia alapján találkoznak, hanem egy fókusz felé orientálódnak: az igében megmutatkozó Atya felé és köré.

A mai magyar református realitásban az istentisztelet elveszítette lényegét – mely folyamat már a 18. század vallási mozgalmainak hatására elkezdődött¹⁰ –, s így méltó helyét és funkcióját a keresztyén hitgyakorlatban, a keresztyén életben. Az istentisztelet – s minden, ami abban történik – teológia helyett praxissá redukálódott, holott az az egyház életének központi eseménye. A végsőig leegyszerűsített, racionálisan túlterhelt istentiszteleti rendből nem sugárzik a Szentháromság Isten dicsősége és dicsőítése, a hívek általi magasztalás, a hódolat, az őszinte alázat.

⁷ Barth, K.: *Church Dogmatics*, Vol. IV: The Doctrine of Reconciliation (Eredeti címe: Die Kirchliche Dogmatics, Band IV: Die Lehre von der Versöhnung, 1953), T&T Clark, Edinburgh, 1958. 639; uő: *Istenismeret és istentisztelet a reformátori tanítás szerint* (eredeti címe: Gotteserkenntnis und Gottesdienst, 1938), Sylvester Rt. Kiadása, Budapest 1944. 150–152.

⁸ Fekete K.: *A református liturgikák története a XIX–XX. században*, elérhető: https://regi.reformatus.hu/data/siteattachments/2/2013/1/27/Fekete_Karoly_liturgiatoritenet.pdf, letöltés dátuma: 2025. március 16.

⁹ Huber, W.: *Az egyház korszakváltás idején. Társadalmi átalakulás és az egyház megújulása*. (Eredeti címe: Kirche in der Zeitwende. Gesellschaftlicher Wandel und Erneuerung der Kirche, 1999.) MRE Kálvin János Kiadója, Budapest 2002. 118.

¹⁰ Pásztor J.: A református istentisztelet gazdag múltja. *Evangelikus Élet* 69 (2004. június 20.). 2.

Az istentisztelet szakralitása, ünnep volta, a mennyei istentiszteletbe való tudatos bekapcsolódás háttérbe szorult. Következésképpen az istentiszteleti ének és zene is elvesztette funkcióját és jelentőségét.

Az ókori liturgiákban nem válik el a kettő: az „egyházi zene” nem más, mint a liturgia által meghatározott szövegek előadásának módja.¹¹ Vagyis az istentisztelet énekelt liturgia, ahol az olvasmányokkal és a szavakkal kifejezett imádságokkal egyenértékű a recitált, énekes imádság, az ének mint az evangélium hordozója. Ahogy a liturgia egymásból logikusan következő elemek egymás után fűzött egyenrangú egysége, úgy a liturgiában szolgálatot tevők (klérus, előénekes, kórus, kántor) között sincs rangbéli különbség. Szolgálatuk alapja az Istentől kapott elhívás (*vocatio*).

A reformáció – de még inkább annak hatása – az istentiszteleti zene terén is újat hozott. Luther számára az éneknek evangéliumközlő és hiterősítő szerepe volt. Fontos programja volt hitújításának a gyülekezet liturgiába való bekapcsolása, ezért fordított német nyelvre zsoltárokat, korai egyházi himnuszokat, és ezért írta meg a gyermekek oktatására szánt énekeit. Hangsúlyozta, hogy az örömhírt tovább lehet és kell adni – akár énekes formában is.¹²

Kálvin szigorúbb e tekintetben, de számára sem kérdés: a liturgikus zene énekelt igehirdetés. Nem fontosabb egyik a másiknál.¹³ Kálvin számára a zsoltáréneklés a nyilvános imádság része volt, és szükséges az Isten tiszteletéhez, dicsőítéséhez és magasztalásához. Rámutat, hogy ez a szokás az ókori egyházra és Pálra vezethető vissza. Úgy véli, hogy kora hívőinek imádságai olyan hidegek, hogy az szégyen, de a zsoltárok éneklése ösztönzően hathat, hogy a keresztyén ember szívét Isten felé emelje.¹⁴ A polgári társadalomban teret hódított – és az egyházi zenében is megjelent – többszólamú vokális és instrumentális zene azonban nem fért bele a reformátor istentiszteletről alkotott elképzeléseibe. Ennek helyét az otthoni, családi muzsikálásban látta.¹⁵ Számára az egyszólamú,

¹¹ Dobszay: A Bunigni-liturgia, 151.

¹² Schaede, S: Vater der Lieder. Mit dem Dichter Luther begann die Singbewegung der Reformation. In: *Reformation und Musik, Das EKD-Magazin zum Themenjahr der Lutherdekade* (2012/4). 8–10; Arnold, J.: Ton der Tiefe. Musik als Gabe Gottes und Trost des Herzens, als Zeugnis von Christus, als Seufzen des Geistes und Botin des Evangeliums. *Reformation und Musik, Das EKD-Magazin zum Themenjahr der Lutherdekade* (2012/4), 13.

¹³ Luth: Das Verständnis der Musik, 7.

¹⁴ Uo. 2.

¹⁵ Uo. 4; Bódiss T.: Kálvin és a zene, avagy a kálvini liturgiai-zenei elvek az újabb adatok és kutatások tükrében. In Gáborjáni Szabó B. (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen 2011. 53.

ekkorra már a zenei ízlést erősen befolyásoló strófikus, ütemekre tagolt, szillabikus szerkesztésű ének jelentette az ideális egyházzenei műfajt,¹⁶ nem a szentírási prózát különböző tónusokon megszólaltató, szövegsúlyokat megéneklő liturgikus zene. Itt kell tennünk egy megkülönböztetést: az egyházzene nem minden esetben liturgikus ének és zene (*musica sacra*). A liturgikus ének szövegét elsősorban a Szentírásból veszi (nem parafrázis), liturgikus kontextusban hangzik, gyülekezetszerű, elsősorban vokális zene, vagyis a gyülekezet is képes annak éneklésére az előénekessel és a kóruossal. A 16–17. században megjelent az igény a liturgikus szövegek kicserélésére, parafrázált éneklésére, és önálló vallásos témájú kompozíciók születtek, amelyek egyre távolabb kerültek a liturgikus funkciótól.¹⁷ Ezek a teológiai tartalmakat hordozó, gyakran az ember érzelmvilágát kifejező egyházi énekek a liturgia eszközévé váltak. Megjelent az egyházi műzene, amelyet sajátosan a protestantizmus erősített meg: egyfelől Luther megengedőbb hozzáállásával az istentiszteletben az anyanyelvű éneklés mellett megjelent a többszólamúság és – a korábban énekkíséretre nem alkalmazott – orgonazene (német korál), másfelől a helvét reformáció szintén anyanyelvű, strófikus szerkezetű, egyszólamú, acapella gyülekezeti énekei (kanciók). Mindezek a liturgikus zenében gyökerező népnyelvű gregoriánokkal párhuzamosan voltak jelen az új tant megismerők istentiszteleti gyakorlatában.

Istentisztelet és zene – a kettő eredendően nem elválasztható. Mára azonban az általános református gyakorlat alárendeltként kezeli az istentiszteleti éneket és zenét. Csekély mértékben jelenik meg a vokális vagy a hangszeres zene kérügmatisztikus funkciója. A Szentháromság hódolata helyett az ember került középpontba, elveszett a doxologikus jelleg. Liturgia és liturgikus zene egységben látásának alapja az istentisztelet helyes értelmezése és a zene teológiai jelentőségének felismerése. Előmozdíthatná ezt a lokális szintről induló párbeszéd lelkipásztor és egyházzene-sz között, a folyamatos képzés és műhelymunka: a lelkipásztorok egyházzenei és liturgiai látókörének szélesítése, az egyházzene-sz, kántorok teológiai ismeretbővítése valamennyi képzési szinten.

¹⁶ Dobszay: A Bugnini-liturgia, 151.

¹⁷ Uo. 85.

3. Ki a felelős személy? – Rövid történeti áttekintés

Az egyházzenesz-kántor feladata több annál, mint hogy utasításokat hajtson végre.¹⁸ Szolgálatát alkotó és alakító: az egyház legfontosabb életmegnyilvánulásának, az istentiszteletnek tevékeny előkészítője, résztvevője, alakítója.¹⁹ A 18–19. századig jól példázzák ezt a – különböző szakmai kompetenciákra épülő, szolga- és munkatársi kapcsolatot kifejező – templomterek, ahol a liturgikus tér közepén a papi szék mellett a kántorszék (pulpitus) is helyet kapott. Szemléletes és ikonikus példája ennek a genfi székesegyház, ahol a kántor-előénekesnek és a lelkésznek központi helye volt: a liturgikus térben elhelyezett szószék alatt található kántorszék (*Kantorenkanzel*).²⁰ Az erdélyi országgrészben ugyanennek a kifejezője volt az éneklőszék.²¹ Az énekes-zenei és szöveges istentiszteleti elemek aktorainak látható-tapasztalható, funkciók szerinti szétválasztása, a liturgikus térben való elhelyezkedése valami nagyon lényegeset hordoz a liturgia ősi eszményéből, mégpedig a szent cselekmény fontosságát, a felolvasott, a beszéddel és énekkel hirdetett,²² valamint a látható Ige lényegi egységét.²³ Ez az ősiség a zsidó istentiszteleti tradícióban gyökerezik.

A 4Móz 1,48–53, a 4Móz 8 és 5Móz 10,8 arról tanúskodik, hogy a lévíták kiválasztottak, a szent sátor körüli szolgálatuk Isten rendelése. A krónikás feladatuk kiszélesítéséről tudósít, amikor beszámol arról, hogy Dávid a lévíták egy csoportját bízta meg az Úr házában az éneklés vezetésével, ezáltal jelentős szerephez juttatva őket a kultuszban. Miután a templom felépült, annak énekeseivé, zenészeivé lettek (1Krón 6,16–17; 2Krón 5,12–13). Ennek a kultuszi hivatálnak az elfoglalását egy több évig tartó tanulási, felkészülési folyamat előzte meg.²⁴ Az Isten imádata – az

¹⁸ Lásd 2022. évi I. törvény: A Magyarországi Református Egyház Alkotmánytörvénye 55.§ b) pontja.

¹⁹ Pap F.: Az egyházzenesz-kántori tisztség mint egyházi szolgálat. *Collegium Doctorum* 10 (2014). 190–197, elérhető: https://dc.reformatus.hu/data/2017/06/15/Collegium_Doctorum_2014_SZERKESZTES_NELKUL.pdf, letöltés dátuma: 2025. március 15.

²⁰ Uo.

²¹ Ehhez bővebben: Dávid I.: Éneklőszék és orgona – a liturgikus tér zenei egysége. *Reformatus Szemle* 101 (2008/4). 372–376; Uő: Kiegészítések és következtetések Dávid László „Az éneklőszék” című cikkéhez. *Magyar Egyházzene* 8 (2000/2001). 435–438; Dobszay L.: Az éneklőszék. In: Uő (szerk.): *Gondolkodó füzetek* 1 (2002/2). 11–12; Pap: Szószék és éneklőszék, 501–507; Pap F.: Kántor és pulpitus a reformáció korától. *Magyar Egyházzene* 16 (2008–2009). 441–460.

²² Erről lásd Földváry M.: A pulpitus a liturgikus kultúrában. *Magyar Egyházzene* 15 (2007–2008). 271.

²³ Pap: Az egyházzenesz-kántori tisztség.

²⁴ Vö. Touger, E. (ford.): *The Rambam's Mishneh Torah, Sefer Avodah, Klei Hamikdash*

áldozatbemutatás mellett – énekben, magasztalásban, imádságban és a Tóra betartásában mutatkozott meg.

Az énekes lévíták csoportja a szentély közelében, az áldozati oltár előtti lépcsőkön, a *dukánon* állva énekelt.²⁵ A korai rabbinikus forrásokban csak a lévíták éneklésével összefüggésben jelent meg ez az udvarok közötti határhelyet jelölő építészeti kifejezés,²⁶ majd később azt a helyet jelölte, ahol a papok megáldották a népet mind a templomban, mind a zsinagógában.²⁷

A templom lerombolása után az áldozatbemutatás helyett az ima (*tʿfillah*) jutott kiemelt szerephez, amelynek eléneklése a „gyülekezet küldötteinek” (*sác – söliách cibur*), a zsidó nép kiemelt énekeseinek a feladata volt. A zsidó kántor a 7. századtól kezdve lett a zsinagóga fizetett (nem tiszteletbeli) felolvasója és énekese, pszalmistája. Feladatát egy kiemelt helyről látta el: a zsinagóga tóratartó szekrényének (*frigyszekrény*) egyik oldalán a rabbi széke, másik oldalán az előimádkozó, a *chazan* széke található – ma is. Innen vezeti az istentiszteletet, innen olvas és énekel.²⁸ Vagyis központi helyen áll a liturgia során (ld. protestáns éneklőszék). Ahogy látható, státusza és funkciója sok tekintetben párhuzamos a keresztyén lektoréval, kántoréval.

Az első keresztyének éneklési szokásairól a Szentírásból – noha ott viszonylag kevés információt találunk – és a kortárs irodalomból felrajzolhatunk egy olyan képet, amely ugyan a közösségi éneklést helyezi előtérbe, mégis sokszínű, művészi igényességű, és igényt tart egy vezető énekesre vagy énekescsoportra. Alexandriai Philo, Jézus kortársa beszámol arról, hogy a korai keresztyén közös-

3:7, elérhető: https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/1008228/jewish/Klei-Hamidash-Chapter-3.htm, letöltés dátuma: 2025. március 16.; Shurpin, J.: *The Levite Choir and Orchestra: What, Who and How?*, elérhető: https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/5577273/jewish/The-Levite-Choir-and-Orchestra-What-Who-and-How.htm, letöltés dátuma: 2025. március 16.

²⁵ Baitner, H.: *Levitical Singers in Rabbinic Sources: Echoes of an Ancient Dispute*, *Journal for the Study of Judaism* 52 (2021/2). 248; Zenger E.: *Ha Isten segít, a falon is átugrom*. In: *Zsoltármagyarázat 1* (Napjaink teológiája 29.), Pannonhalmi Főapátság–Bencés Kiadó, Pannonhalma 2023. 30.

²⁶ Vö. Shurpin: *The Levite Choir and Orchestra*. A kifejezés a környezetétől magasabb emelvényként értelmezendő, noha etimológiája és valódi jelentése bizonytalan. A Qumránból származó arámi nyelvű szövegekben többször szerepel (דוכניא), valószínűleg egy ház vagy kapu előtt elhelyezkedő tér értelemben. Ugyanitt előfordul kamra (כמרא) jelentésben is. Ld. Baitner: *Levitical Singers in Rabbinic Sources*, 245; A Neh 9,4-ben a lévíták emelvényéről olvasunk.

²⁷ Baitner: *Levitical Singers in Rabbinic Sources*, 244–245.

²⁸ Eric Werner ezt a „kiemelt helyet” a *bimával* azonosítja, Werner, E.: *The Sacred Bridge*. Denison Dobson – Columbia University Press, London – New York 1959. 121–122.

ségek Isten dicsőítésére olyan himnuszokat énekeltek, amelyeket vagy korábbi papjaiktól örökölték, vagy saját maguk szereztek. Megjelenik – szintén egy korábbi gyakorlat átörökítéseként – a responzórikus és az alternatim éneklés.²⁹ Belátható, hogy ezek vezetéséhez speciális képesség, jártasság szükséges. Erről ad tanúságot a szentíró is: „Kétszáznyolcvannyolc volt a száma rokonaikkal együtt azoknak, akiket megtanítottak az Úr énekeire; ezek mindnyájan képzetek voltak” (1Krón 25,7). Csak motivált, megfelelő lelkülettel bíró és képzett munkatársakkal lehet az istentiszteletet méltóképpen ünnepelni, hiszen megfelelő képzettség nélkül a legnagyobb jó szándék és lelkesedés is csak torz eredményekre vezet.³⁰ Éppen ezért ezt a hivatalt a kántor, a mester/kántortanító látta el. Himnológiai, teológiai és liturgiai ismeretei lehetővé tették, hogy az énekrendet összeállítsa, az istentiszteleti éneklést vezesse, tanító lévén pedig nem okozott gondot számára a gyermekkórus (scola) felkészítése az istentiszteleti szolgálatra és a gyülekezet énekrepertoárjának bővítése. Megbecsültsége azonban fokozatosan csökkent. A 18. század vége és a 19. század eleje hozta magával azokat a változásokat, amelyek a kántorról, annak tisztségéről és hivatásáról bennünk élő mai képet alapvetően meghatározzák és befolyásolják.³¹

A korai magyar protestáns gyakorlatban a liturgikus tér fókuszában helyezkedett el az énekvezér, aki gyakorta igeolvasó és imádkozó is volt az istentiszte-

²⁹ Zenger: Ha Isten segít, a falon is átugrom, 30; „... tömegesen is mondanak szintén himnuszokat, prózákat, a karének menetét változatos fordulataiban szabályosan kimérve. Némelyek viszont egyenként, jó rendtartással, szerepükhöz illően fegyelve, mialatt a többiek nagy csendben figyelnek, s a versszakok végén tömegesen csatlakoznak, minek a neve ephymnia. Ekkor ugyanis férfiak s nők egyszerre felkiáltanak. A szent vacsora végén virrasztásaik (vigilia) alatt a következő renddel énekelnek: férfiak s nők két külön tömegre oszolva, mind felállanak; mindenik tömeg egy-egy vezért választ, kik állásoknál fogva a többinél nem csak tekintélyesebbek, hanem éneklési képességekre jártasabbak. Elkezdik aztán mértékes s különböző dallam szerint módosított himnuszait, most mindnyájan egyesülve, majd kölcsönösen s egymásba vágólag felelgetve.” Alexandriai Philo De vita contemplativa művéből idézi és fordítja Bartalus: A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században, 4; „...egy zenében járatlan népnek egyesek adják szájába a dalmokat, phrásisonként előre énekelve. Nem bizonyos vallás elveinek kifolyása ez, hanem tisztán emberi szükség, mely később a szertartásos éneklésben fényűzőes művészetté fejlődött.” Bartalus I.: A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Eggenberger, Pest 1869. 5.

³⁰ Vö. Kovács L.: Ideális és torz – Európai minták a múltban és ma. *Református Szemle* 100 (2007/2). 422.

³¹ Pap: Kántor és pulpitus, 357; Fekete Cs.: *Pathai István református szertartási könyvecskéje, Úrvacsorai rend Milotai Nyilas István Ágéndájából, Melius Juhász Péter szertartási intelmei.* (A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Liturgiai Kutatóintézetének Kiadványai 6.) Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen 2020. 106.

leten.³² Azonban a karzatok és orgonák megjelenésével a 18. századtól a kántor és a scola kiszorult a templom centrumából, mintegy marginalizálva, olykor méltatlanná téve ezzel az éneklés szerepét a liturgiában, magát az énekvezető-kántor státust pedig – a lévitákéhoz hasonlóan – szükséges és megtűrt kellékké degradálta.³³

A gazdag vokális hagyománnyal és gyökerekkel bíró magyar protestáns egyházzene lassan perifériára került, és az istentisztelet erősen leszabályozott részévé vált.³⁴ Az sem segítette helyzetét, hogy az istentisztelet célját a tanításban határozták meg, vagyis a hangsúly a homiletika irányába tolódott.³⁵ Az igehirdetés-központúságból nem következhet a liturgiai elemek rangsorolása, leértékelése, esetleg szubjektív, önkényes negligálása. A 19–20. század teológiai (kegyességi) irányzatai, történelmi, politikai eseményei lehetetlenné tették az átgondolt énekeskönyvi és egységre törekvő liturgiai reformot. Jóllehet az 1930-ban megjelent, majd 1931-től hivatalosan bevezetett istentiszteleti rendtartás igyekezett a történelmi pontatlanságokat kiküszöbölni,³⁶ az éneklés szerepe és jelentősége, a kántorok helyzete megoldatlan maradt mind a mai napig.³⁷

³² Vö. Pap: Kántor és pulpitus, 358; Werner: The Sacred Bridge, 121; Földváry: A pulpitus a liturgikus kultúrában, 273.

³³ „Helyfoglalásomkor tüstint szemembe tűnt, hogy az egyház’ északi részén a’ karzatnak is karzata van, hova, mint öltözetükből és sajátságos arczvonásaikból gyanítám, a’ mesterlegények vannak fölmagasztalva. Ennek irányában az egyház’ hátulján van a’ diákok’, s éneklőmester’ karzata. Innen kiáltja le egy jótéteményes diák az ének’ egyes sorait, s a’ mester, leghatalmasb torokkal a’ világon, kezdi és végzi azokat.” Ozory Elek úti leírásából idézi Pap: Kántor és pulpitus, 66–67.

³⁴ Vö. Fekete Cs.: Liturgia, liturgus, évforduló, 58–59; vö. Pap: Kántor és pulpitus, 363–364; Ezt bizonyítja számos „liturgikánk”, illetve ebben az időben tartott zsinati végzés is, pl. Geleji-kánonok, XCIX.

³⁵ Szetey Sz.: A prédikáció a liturgiában. *Studia Universitatis Babeş–Bolyai, Theologia Reformata Transylvanica* 64 (2019/2), DOI:10.24193/subbtref.64.2.12. 218–219; Fekete K.: A református liturgikák története a XIX–XX. században.

³⁶ Erről bővebben: Pap F.: „Egység és tökéletesítés”. Utak és útkeresések a szervezeti és a szerartási egység érdekében a 20. század első felében. In: Kiss R. – Lányi G. – Bárány Z. (szerk.): *Kihívások és útkeresések a magyar református egyház 20. századi történetében.* (Reformáció Öröksége Könyvek 11.), Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet – Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest 2025. 28–29.

³⁷ Idén elkészült egy szabályrendelet-javaslat az egyházzenei-kántori szolgálatról, amely igyekszik ezt a hiást – legalább jogi szinten – pótolni.

4. Ki a liturgus? – Fogalommeghatározás

Zsarnay Lajos *Paptan*-ában így fogalmaz: „A lelkitanító liturgusnak neveztetik – a’ mennyiben a liturgiát kiszolgáltatja s’ rendezi.”³⁸ A liturgus olyan személy, aki a liturgia előkészítésében, végrehajtásában, a gyülekezet bevonásában közreműködik; a liturgia vezetője, de nem teremttője;³⁹ Isten ígéjének szolgálja.

Jól felkészült,

„magától értődik, hogy [...] jól ismeri a liturgia felépítését, és annak vezetésével párhuzamosan, kitartó hűséggel tanítja is azt a megfelelő alkalmakon, minden korosztálynak a maga szintjén. Nem ceremóniamester, hiszen az istentisztelet szövegének szinte minden sorában – vagy mögötte – szentírásbeli szövegek szólnak meg, vagy ragyognak át. [...] a »normális« egyházban képtelenség szembeállítani a liturgus és a prédikátor szolgálatát.”⁴⁰

Nem is szabad, de nem is kell. Ezek mindig mellérendelt relációban kell legyenek, egymást kiegészítve tartoznak össze az istentisztelet *szent*-ségét segítve. Ugyanakkor az ékes és szép rend érdekében (is) szükséges a szolgálati területek kijelölése, a feladatok pontos meghatározása a liturgiában szolgálatot végzők között. Ám az imént idézett feladatok és kompetenciák nem csak a lelkipásztorokra és a lektorokra igazak, hiszen liturgikus szolgálatot végeznek az istentisztelet énekes és zenei elemeiért felelős személyek is.⁴¹ A két funkció ugyanazon gyökérről bír, ezért értelmezhetetlen az ily módon történő megkülönböztetés. Miért adna többet a lektor az istentisztelethez, mint a kántor vagy énekvezető? Nem ugyanazt az igehirdető feladatot végzik? Az énekelt imádságok, a dogmatikai, hitismereti tartalommal bíró énekek nem Isten ígéjét, Krisztust és az ő evangéliumát hirdetik? Nem bűnbánatra, megtérésre, megbocsátásra hívnak, vagy az élő Isten előtt örülnek, őt magasztalják? Akkor tehát az egyházzenesz-kántor nem liturgus? Református szóhasználatunkban, hozzáállásunkban és értékrendünkben gyakorta nem. A gyülekezeti ének- és zenekultúra évszázadok óta elveszett megbecsültsége hozzájárul a sivár, gyakran antropocentrikus istentisztelethez, csakúgy, mint az egyházzeneszi és kántori szolgálat tekintélyvesztettsége, a sok esetben fontosabbnak vélt lelkesedés a kompetens tudással szemben.

³⁸ Zsarnay L.: *Paptan*. Nádaskay András, Sárospatak 1847. 16.

³⁹ Fehér K.: A liturgus. *Evangelikus Élet* 70 (2005. április 10.). 2.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Hafenscher K.: *Liturgika. A keresztyén istentisztelet protestáns megközelítésben, ökumenikus szellemben*. Luther Kiadó – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszéke, Budapest 2010. 416.

Felvetődik a kérdés: mi a liturgusi szolgálat ismérve, ha a lelkipásztor vagy – az egyetemes papságból következően – bármelyik „laikus” gyülekezeti tag is nevezhető így? Liturgus lehet minden olyan személy, aki aktívan és tevékenyen részt vesz az egyházi köz(össég)szolgálatban, aki megfelelő felkészültséggel bír, aki tudatában van annak, hogy a Szentháromság Isten megbízottjaként végzi feladatát, aki képes méltóságteljesen, odaszánással és meggyőződéssel részt vállalni a szent liturgiában. A beszédben kimondott, énekelt vagy hangszerjátékkal kifejezett hálaadás, hitvallás, imádság és igehirdetés együtt, egymást kiegészítve lesz ünneppé.

5. Lehet-e ma egyházi tisztség/hivatal ez a fajta szolgálat?

Reformátori értelmezés szerint a tisztség létjogosultsága az igében gyökerezik,⁴² azt Isten rendelte. Az egyházi tisztségeket elhívott, kiválasztott személyek töltik be. Fentebb bemutattuk, hogy a léviták mandátumukat Istentől kapták (tisztség), feladataik közé tartozott az éneklés mellett a tanítás is. Ez a tradíció végigvonult a liturgiátörténeten, s láthattuk, hogy a magyar református gyakorlatban a kántortanítók hasonló feladatot láttak el. A kántor tehát – csakúgy, mint maga az ének és a zene – nem mellékszereplője egyházi életünk ünnepeinek, az istentiszteletnek. Feladata a Szentírásból ismert, jóllehet formájára és végrehajtására nézve átalakult. Az egyházi éneknek igehordozó és továbbadó funkciója van,⁴³ mi sem mutatja ezt jobban, mint a zsoltártradíció.

A Magyarországi Református Egyház alkotmányáról és kormányzatáról szóló 2022. évi I. törvény 44. §-a az egyházközség tisztségviselőiről és alkalmazottjairól rendelkezik. A (2) bekezdés az egyházközség alkalmazottjait sorolja fel: az egyházközség irodai alkalmazottai, majd a kántor, az egyházfi, a harangozó, a temetőőr, a diakónus (!), valamint az egyéb alkalmazottak. Ez a módosított felsorolás különbözik az 1928-as egyházi törvénykönyvtől, amelyben a kántor még az egyházközség tisztségviselői között szerepelt,⁴⁴ s mint ilyen ünnepi istentisztelet keretében esküvétellel

⁴² Fazakas S.: Egyházi tisztségeink a bibliai-reformátori tisztségértelmezés és hivatás-etika mérlegén. In: Fischl V. (szerk.): *Egyházi szolgálatok, hivatások etikája*. MEÖT Szociális Bizottság, Budapest 2024. 6–7.

⁴³ Hafenscher: *Liturgika*, 422.

⁴⁴ A Magyarországi Református Egyház alkotmányáról és kormányzatáról szóló I. törvénycikk 32. §. A *Magyarországi Református Egyház törvényei*; Pap: Kántor és pulpitus, 354–355; Az 1646-ban tartott szatmárnémeti zsinat II. kánonja még hét tisztséget ismer: 1) a lelkipásztor, 2) az esperes, 3) a szuperintendens vagy püspök, 4) az iskolaigazgató, 5) a kántor vagy előénekes, 6) a presbiter, 7) az egyházfi. Elérhető: https://leporollak.hu/egyhtori/magyar/KA_GELEJ.HTM#-KANON7, letöltés dátuma: 2025. március 16.

(beiktatással) foglalta el hivatalát. A jelenleg érvényben lévő törvény sem változtatott a korábbi, többször módosított 1994. évi II. törvény vonatkozó passzusán, a kántor még mindig alkalmazott, de alkalmazása nem kötelező, csak lehetőséget biztosít rá a törvény („kántort alkalmazhat”, korábban: „kántori állást tarthat fenn”). Ha módjában áll az gyülekezetnek kántort alkalmazni, azt a presbitérium döntésére és választására bízza, de képesítési minimumot vagy kritériumrendszert nem állít föl.⁴⁵

A református egyházzenei-kántori szolgálatáról 2025-ben készült zsinati szabályrendelet-tervezet valamelyest szigorít az istentisztelet zenei szolgálattevőinek képzettségével és alkalmazásával kapcsolatban, ugyanakkor megengedőbb is, amikor az ún. önkéntes egyházzenei szolgálattevő alkalmazását nem köti semmilyen szintű zenei és/vagy teológiai szakképesítéshez. Ha a lelkipásztorra, a vallástanárra, a hittanoktatóra nézve van alkalmazási feltételrendszer, van továbbképzési kötelezettség, akkor a szintén tanítói hivatalú ellátó zenei szolgálattevőknél miért elégzik meg a jogalkotó (és maga a református egyház) a képesítés nélküli státusszal? Németországban vagy a skandináv országokban a kántori feladatokat különböző szintű felsőfokú végzettséggel lehet ellátni, ahol a kurikulumok nem csupán a zenei stúdiumok elvégzését, hanem a teológiai és liturgikai ismeretekben való jártasság megszerzését is megkövetelik.⁴⁶ A magyarországi felsőfokú kántorképzésnek is részét képezik teológiai tárgyak (mint pl. ószövetségi és újszövetségi kortörténet és bevezetéstan, hitvallásismeret, dogmatika, felekezetismeret, egyháztörténet, liturgia), de az alkalmazásnál az ezekben való jártasság nem feltétel, pedig ez egyfajta minőségbiztosítás lehet a lelkészekkel való közös munka érdekében és az istentiszteleti ének és zene méltó és igényes megjelenésére. „A kántorok megfelelő szintű kiképzése, folyamatos továbbképzése, alkalmazása, anyagilag, szellemileg és lelkileg való megbecsülése nem luxus, hanem az evangéliumhirdetés egyik módjának biztosítása.”⁴⁷

⁴⁵ Ld. 2020. évi I. törvény: A Magyarországi Református Egyház Alkotmánytörvénye 54. § (1) pont, valamint 60. §–65. §.

⁴⁶ Dobszay László fontos és megszívlelendő, felekezettől független aspektusra hívja fel a tekintetben a figyelmet: „Egy ilyen liturgikus zenéhez mély teológiai megalapozásra, abban való állandó elmélyülésre lenne szükség. De a bibliai és liturgikus szövegek éneklésére csak akkor érdemes áttérni, ha azok liturgikus tartalmát teljesen megértjük, és megértik az énekesek, gyülekezetek is. Sőt, nem elég érteni, ennek be kell lépnie az egyéni lélek spiritualitásába és misztikájába éppúgy, mint az ígéhirdetésbe, hitoktatásba, a liturgián kívüli egyházi életbe. Az énekelt szövegek és dallamok így beépülhetnek a közösségek és egyének emlékezetébe, és átjárják a gondolkodásmódjukat is.” Dobszay: A Bunigni-liturgia, 149; Ugyanezt fogalmazza meg Geleji Katona István is a szatmárnémeti zsinat 98. kánonjában: „A száj énekét az elme értse, a szív higgye, a tett teljesítse.” Geleji Katona István: *Egyházi kánonok*. Szatmári Reform. Egyházmegye, Kecskemét 1875. 70.

⁴⁷ Hafenscher: Liturgia, 422; Sajnos egyre több gyülekezetnél alkalmaznak „digitális kántort”, „kántorgépet”. Meglátásom szerint ez nem minden esetben a költséghatékony gazdálkodásnak

Pap Ferenc az egyházi tisztségek tekintetében a református egyházalkotmányban tükröződő felfogás gyökerét a kálvini egyházmodellben látja. Kálvin Újszövetség alapján megállapított tisztségei (doktor, presbiter, diakónus) között nem szerepel sem az előénekes, sem a kántor, hiszen a reformátorok az egyház szervezeti felépítésére nézve állapították meg az egyházi hivatalokat.⁴⁸ A 17. század végéig, de még inkább a 18. században az iskolamesteri vagy tanítói és a kántori funkció nem vált el egymástól.⁴⁹ Ezért értelmezhetjük egyazon tisztség két funkciójaként, így a kálvini értelmezés szerinti tanítói tisztség magában foglalja a kántori feladatokat is. Ezt támasztja alá az 1933-as tv. I. tc. 26–27. pontja, miszerint a tanítókra vonatkozó rendelkezéseket értelemszerűen a kántorokra is alkalmazni kell.⁵⁰

Látni kell azonban azt is, hogy a reformátori tisztségek egyfajta kormányzati struktúrát jelölnek ki, amelynek a hittanoktató, a vallástanár, az egyetemi professzor – s a fentiek alapján a kántor – már nem része. Pedig hivatal és vezetés között különbséget kell tenni. A kettő nem azonos. A református istentiszteleti zene és az egyházzenesz-kántori tisztség rehabilitációja elsősorban teológiai, ekkleziológiai kérdés, nem hatalmi és nem kybernetikai.⁵¹

„A feladatunk nem mindig az új, a sohasem volt, a meghökkentően más kitalálása, hanem az, hogy a magunk felfedezéseit és lehetőségeit ahhoz adjuk hozzá, amit már megalkottak előttünk, amit kipróbáltak, s ami bevált. Nem a régít kidobva, vagy csupán a múltban otthagyni a feledés sorsára juttatva, hanem a régiből, a már egyszer hasznosból építve az újat, beépítve azt a magunkéba, s

tudható be. Mutathatja azt a sekélyes hozzáállást is, amellyel az istentisztelethez, a liturgiához és annak személyi felételeihez viszonyulunk. Ahol a gyülekezet személyi és anyagi lehetőségei nem engedik meg a képzett kántor alkalmazását, az orgona felújítását, rendben tartását, vagy a lekipásztort nem rendelkezik olyan hangi adottságokkal, hogy vezetni tudja a gyülekezet énekét, ott sem engedhető meg az ilyen személytelen segédeszköz alkalmazása, mert az nem méltó az istentisztelet ünnepléséhez.

⁴⁸ Pap F.: Szószék és éneklőszék. Avagy néhány gondolat a lelkész–egyházzenesz párbeszéd szükségességéhez a XXI. század elején a Magyarországi Református Egyházban. *Magyar Egyházzene* 9 (2001/2002).

⁴⁹ Pap F.: Kántor és pulpitus a reformáció korától. *Magyar Egyházzene* 16 (2008–2009), 370.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ „Az egyházzene ügye nem zenei kérdés. A jó egyházzene hatása kisugárzik a pasztorális gyakorlat, a lelkiség, az egyházi fegyelem, a morál, sőt a teológia állapotára is, a rossz egyházzene pedig minderre rombolóan hat. És fordítva is igaz: az egyházzenei eltévelyedések mögött liturgiai eltévelyedések lapulnak, amögött pedig ekkleziológiai téveszmék, végső soron, implicite heretikus nézetek.” Dobszay L.: *A Bunigni-liturgia és a „reform reformja”*. Argumentum Kiadó – ELTE BTK Vallástudományi Központ – Liturgiátörténeti Kutatócsoport – LFZE Egyházzene Tanszék, Budapest 2017. 141

tovább gazdagítva. Amikor bölcs volt az ember a történelem során, mindig ezt tette. Ezért volt egészen különleges fordulópont a szellem, a lélek történetében és az embervilág létében a reformáció. Mert visszanyúlni a régihez és abból építeni. Micsoda kincsünk van – fedezték fel a reformátorok, s erre lehet építeni újat. S ez a csodálatos folyamat csak akkor került zsákutcába, ha az értéket is kidobták az elavulttal.”⁵²

A kántor liturgusként és egyházi tisztségviselőként való elfogadása tekintében sok hiányosság mutatkozik egyházunkban. Elsősorban annak belátása és elfogadása volna szükséges, hogy az egyházzenei szolgálat pneumatikus meghatározottságú, és nem elválasztható a liturgia doxologikus értelmezésétől és megélésétől. Magának a szolgálati területnek az elismerése és a konstruktív együttműködés lelkipásztor és egyházzenész között tiszteleten, kölcsönös elfogadáson kell hogy alapuljon nemcsak gyülekezeti, de közegyházi szinten is.

Közösségeink újbóli megerősödéséhez, megelevenedéséhez, a hitbeli hűség megújulásához jótékonyan járulna hozzá, ha elhív(at)ott, képzett, munkatársként kezelt megbecsült egyházzenészek, kántorok – a szó történelmi örökségének értelmében – újból gyülekezeteink tanítói és előimádkozói, s a lelkipásztorral és a többi szolgálattévővel együtt az istentisztelet előkészítői és a liturgia igényes megformálói lehetnének.

⁵² Fekete Cs.: *Pathai István református szertartási könyvecskéje*, 10.